

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

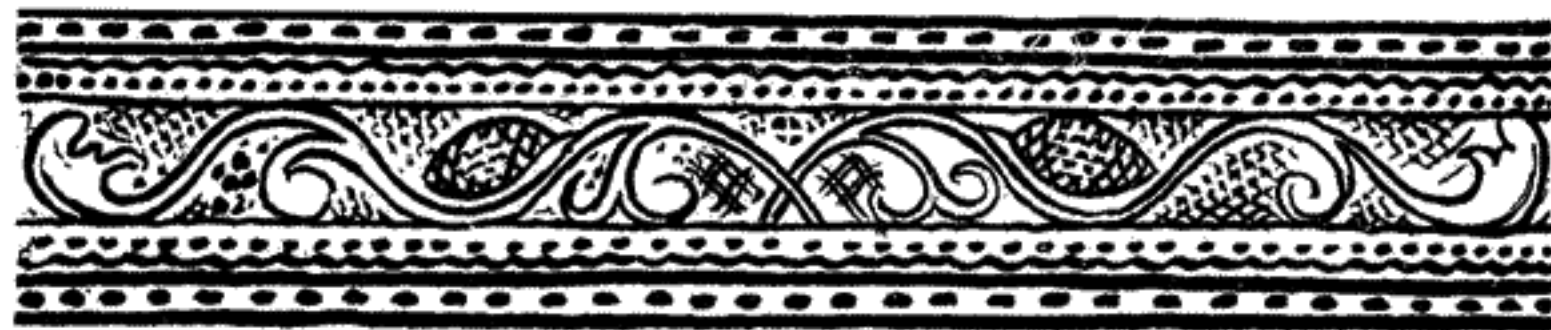
ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ — ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1953

ΕΚΔΟΣΗ
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 1953

MONTAIGNE

ΠΕΡΙ ΦΙΛΙΑΣ*

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ : ΚΛ. ΠΑΡΑΣΧΟΥ

Γιὰ τοῦτο προτιμοῦν τὸν ἐρωμένο, καὶ ἀποδείχνουν ὅτι καὶ οἱ θεοὶ τὸν προτιμοῦν, καὶ μαλώνουν γενναῖα τὸν ποιητὴ Αἰοχύλο πού στὸν ἔρωτα ἀνάμεσα Ἄχιλλέα καὶ Πάτροκλου δίνει τὸ μέρος τοῦ ἔραστη στὸν Ἄχιλλέα, πού ἦταν στὸ πρῶτο καὶ ἀμούστακο χλόισμα τῆς ἐφηβείας του, κι ὁ πιὸ ἁμορφος μὲς στοὺς Ἕλληνες. Ἐπειτα ἀπ' αὐτὴ τὴν ὀλοκληρωτικὴ ἔνωση², καθὼς τὸ κύριο καὶ ἀνώτερο μέρος τῆς ἀσκεῖ τὰ χρέη του κ' ἐξουσιάζει, λένε ὅτι ἐβγαίνουν ἀπὸ δαύτη καρποὶ δημόσιοι καὶ ἰδιωτικοὶ πολὺ χρήσιμοι ὅτι ἦταν³ ἡ δύναμη τῶν τόπων πού τὴν εἶχαν στίς συνήθειές τους καὶ τὸ κύριο στήριγμα τοῦ δίκαιου καὶ τῆς λευτεριάς: μάρτυρες οἱ σωτήριοι ἔρωτες τοῦ Ἀρμόδιου καὶ τοῦ Ἀριστογείτονα. Γιὰ τοῦτο τὴν ὀνομάζουν ἱερὴ καὶ θεία. Καί, κατὰ τὴ γνώμη τους, μονάχα ἡ βία τῶν τυράννων καὶ ἡ δειλία τῶν λαῶν τὴν ἐχτρεύονται. Τέλος, ἡ μόνη παραχώρηση πού μπορεῖ νὰ κάνει κανεὶς στὴν Ἀκαδημία, εἶναι νὰ δεχτεῖ ὅτι ἦτανε ἕνας ἔρωτας πού κατέληγε σὲ φιλία⁴ πράμα πού ταιριάζει κάμποσο μὲ τὸν στωικὸ ὀρισμὸ τοῦ ἔρωτα: *Amorem conatum esse amicitiae faciendae ex pulchritudinis specie*⁴.

Γυρίζω στὴν περιγραφή μου⁵ πιὸ τακτικὰ καὶ πιὸ στρωτά. *Omnia amicitiae, corroboratis iam confirmatisque et ingeniis et aetatibus, indicandae sunt*⁶. Γιὰ νὰ μιλήσουμε σωστά, αὐτὸ πού συνήθως ὀνομάζουμε φίλοι καὶ φίλιες, δὲν εἶναι παρὰ σχέσεις καὶ συναναστροφές πού τίς γεννᾷ κάποια εὐ-

καιρία ἢ βολικὴ περίσταση¹ χάρις στὴν ὁποία οἱ ψυχές μας ἔρχονται σ' ἐπικοινωνία. Στὴν φιλία γιὰ τὴν ὁποῖαν μιλῶ, οἱ ψυχές σμίγουν καὶ ἀνακατώνονται ἢ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη μ' ἕνα σμίξιμο τόσο ὀλοκληρωτικὸ, πού τὴ σβήνουν καὶ δὲ βρίσκουν πιά τὴ ραφή πού τίς ἔνωσε. Ἄν μοῦ γυρέψουν νὰ πῶ γιὰ τὸν ἀγαποῦσα, νιώθω ὅτι δὲ μπορεῖ αὐτὸ νὰ εἰπωθεῖ παρὰ ἂν ἀπαντήσω². «Γιὰ τὴν ἦταν ἐκεῖνος, γιὰ τὴν ἦμουν ἐγώ.»

Πέρα ἀπὸ ὅλα τοῦτα πού γράφω καὶ ἀπὸ ὅ,τι ἰδιαιτέρω μπορῶ νὰ πῶ γι' αὐτὴ τὴ φιλία, ὑπάρχει δὲν ξέρω τί δύναμη ἀνεξήγητη καὶ μοιραία μεσίτρα στὴν ἔνωση αὐτὴ. Ἀναζητιόμαστε πρὶν ἰδωθοῦμε, καὶ ἀπ' αὐτὰ πού ἀκούγαμε ὁ ἕνας γιὰ τὸν ἄλλον³, καὶ πού εἶχαν περισσότερη ἐπίδραση στὴν ἀγάπη μας παρ' ὅσο εἶναι φυσικὸ νὰ ἔχουν τὰ λόγια⁴ ἔτσι πρόσταζε πιστεῦω κάποιο θέλημα τ' οὐρανοῦ. Φιλιόμαστε μὲ τὰ ὀνόματά μας. Καὶ στὸ πρῶτο μας ἀντάμωμα, πού ἡ τύχη τῷ φερε νὰ γίνεῖ σὲ μιὰ μεγάλη γιορτὴ καὶ συγκέντρωση ἀστικὴ⁴, βρεθήκαμε τόσο κοντὰ ὁ ἕνας στὸν ἄλλον, τόσο γνώριμοι, τόσο συνδεμένοι μεταξὺ μας, ὥστε τίποτε ἔκτοτε δὲ στάθηκε τόσο κοντινὸ γιὰ μᾶς ὅσο ὁ ἕνας γιὰ τὸν ἄλλον. Ἐγραψε μιὰ θαυμάσια λατινικὴ σάτιρα, πού εἶναι δημοσιευμένη, ὅπου συγχώρεῖ κ' ἐξηγεῖ τὴ βιασύνη τῆς φιλίας μας πού τόσο γρήγορα ἔφτασε στὴν τελειότητα. Ἐτσι καθὼς ἔμελλε τόσο λίγο νὰ βαστάξει κ' ἔχοντας ἀρχινήσει τόσο ἀργά (γιὰ τὴν εἴμαστε κ' οἱ δυὸ ἄντρες [ὅταν γνωριστήκαμε] κ' ἐκεῖνος κανένα χρόνο μεγαλύτερός μου), δὲν εἶχε καθόλου καιρὸ γιὰ χάσιμο⁴ καὶ δὲ μπορούσε νὰ μοιάσει μὲ τίς χλιαρές καὶ

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο καὶ τέλος.

1. Ὁ Πλάτων καὶ οἱ πλατωνικοί.

2. *Communauté*: κοινότητα, κοινότητα.

3. Ὁ ἔρωτας αὐτός, ἡ ὀλοκληρωτικὴ αὐτὴ ἐπικοινωνία.

4. Ἐρωτας εἶναι ἡ προσπάθεια ν' ἀποκτήσουμε τὴ φιλία ἑνὸς προσώπου πού μᾶς τραβᾷ μὲ τὴν ἁμορφία του. (Κικέρωνας, *Tuseul. quaest. IV, 34*).

5. Στὸ κύριο θέμα τοῦ δοκιμίου του, τὴ φιλία του μὲ τὸν *La Boétie*.

6. Δὲν πρέπει νὰ κρίνει κανεὶς τίς φίλιες παρὰ μονάχα ὅταν εἶναι ὄριμος στὰ χρόνια καὶ στὸ μυαλό. (Κικέρων, *Περὶ Φιλίας, C, 20*).

1. Συνώνυμο, δυὸ στὴ σειρά, μεταχειρίζεται συχνὰ ὁ Montaigne.

2. Παρὰ ἀπαντώντας, λέει ὁ Montaigne.

3. Κρίσεις τοῦ Montaigne γιὰ τὸν *La Boétie*, καὶ τοῦτου γιὰ τὸν Montaigne πού τίς μετέδιδαν κοινοὶ γνώριμοι στὸν ἕνα καὶ στὸν ἄλλον.

4. Συγκέντρωση ἀνθρώπων τῆς πολιτείας.

κανονικές φιλίες, πού χρειάζονται τόσες προφυλάξεις μακρᾶς προηγούμενης συναναστροφῆς. Αὐτὴ ἄλλο σκοπὸ δὲ μπορεῖ νάχει παρά μόνο τὸν ἑαυτὸ της καὶ δὲ μπορεῖ ν' ἀναφερθεῖ παρά μόνο στὸν ἑαυτὸ της. Δὲ μπορεῖς νὰ πεῖς ὅτι ἦτανε τοῦτο ἐδῶ ἢ ἐκεῖνο ἢ τὸ ἄλλο, οὔτε δυό, οὔτε τρία, οὔτε τέσσερα, ἢ χίλια ἄλλα πράματα· παρά δὲν ξέρω τί πενταπόσταγμα ὄλου αὐτοῦ τοῦ μίγματος³, ἀδραξε ὅλη τὴ θέλησή μου καὶ πῆγε καὶ τὴ βούτηξε καὶ τὴν ἔκανε νὰ χαθεῖ μὲς στὴ δική του· ἀδραξε ὅλη τὴ θέλησή του καὶ πῆγε καὶ τὴ βούτηξε καὶ τὴν ἔκανε νὰ χαθεῖ μὲς στὴ δική μου [θέληση], μὲ μιὰ πείνα, μὲ μιὰ ὁμοια τρεχάλα. Λέω τὴν ἔκανε νὰ χαθεῖ, γιατί ἀλήθεια δὲν κρατήσαμε τίποτε πού ν' ἀνήκει ἰδιαίτερα στὸν καθένα, ἢ πού νάναί ἢ δικό του ἢ δικό μου.

Ὅταν ὁ Λέλιος, μπροστὰ στοὺς ρωμαίους ὑπάτους, οἱ ὁποῖοι, ὕστερα ἀπὸ τὴν καταδίκη τοῦ Τιβέριου Γράκχου, κυνηγοῦσαν ὄλους ὅσοι ἦσαν μὲ τὸ μέρος του, ρώτησε τὸν Κάιο Βλόσιο (πού ἦταν ὁ κυριότερος φίλος του⁴), τί θάκανε γιὰ χάρη του⁵, κ' ἐκεῖνος ἀποκρίθηκε: «Τὰ πάντα!» «Πῶς τὰ πάντα;» ἐξακολούθησε⁶: «καὶ τί λοιπόν! ἂν σὲ πρόσταζε νὰ βάλεις φωτιά στοὺς ναοὺς μας;» — «Δὲ θά μού τὸ πρόσταζε ποτέ», ἀποκρίθηκε ὁ Βλόσιος. «Ἄλλ' ἄνιστὸ πρόσταζε;» ἐπέμεινε ὁ Λέλιος. «Θά ἐκτελοῦσα τὴν προσταγή του», ἀποκρίθηκε ὁ Βλόσιος. Ἄν ἦταν τόσο φίλος τοῦ Γράκχου, ὅπως λένε οἱ ἱστορίες, δὲν εἶχε κανένα λόγο νὰ ἐρεθίσει τοὺς ὑπάτους μὲ αὐτὴ τὴν ὕστερη καὶ θαρρητὴ ὁμολογία καὶ νὰ παρατήσῃ τὴ βεβαιότητα πού εἶχε γιὰ τὶς διαθέσεις τοῦ Γράκχου. Ἐκεῖνοι ὡστόσο πού βρίσκουν τὴν ἀπάντηση αὐτὴ ἐπαναστατική, δὲν καταλαβαίνουν αὐτὸ τὸ μυστήριον⁷, καὶ δὲν ὑποπτεύονται τὴν ἀλήθεια· ὅτι εἶχε (ὁ Βλόσιος) τὴ θέληση τοῦ Γράκχου στὸ χέρι του, καὶ γιατί μποροῦσε νὰ τὴν ἔχει καὶ γιατί τὴν ἔφερε. Ἦσαν περισσότερο φίλοι παρά πολῖτες, περισσότερο φίλοι παρά φίλοι ἢ ἐχθροὶ τῆς πατρίδας τους, παρά φίλοι στὴ φιλοδοξία ἢ στίς [πολιτικές] ταραχές. Ἐπειδὴ εἶχαν ἐντελῶς δοθεῖ ὁ ἕνας στὸν ἄλλον, κρατοῦσαν ἐντελῶς τὰ γκέμια τῆς θέλησης ὁ ἕνας τοῦ ἄλλου· καὶ βάλτε τὴ σαγή αὐτὴ νὰ τὴν ὀδηγήσουν ἢ ἀρετὴ καὶ τὸ λογικόν,

(ὅπως δίχως τους εἶναι δὰ καὶ ἀδύνατο νὰ τὴ ζέψετε), ἢ ἀπάντηση τοῦ Βλόσιου εἶναι ἐκείνη πού ἔπρεπε νάναί. Ἄν οἱ πράξεις τους χώρισαν¹, δὲν ἦσαν μῆτε φίλοι, ὁ ἕνας τοῦ ἄλλου, κατὰ πῶς νιώθω ἐγὼ τὴ φιλία, μῆτε φίλοι τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ του ὁ καθεὶς. Ἄν καλοκυττάξεις τὸ πράμα, τούτη ἢ ἀπάντηση² δὲν ἤχει πιὸ παράξενα παρ' ὅσο θά ἤχοῦσε ἢ δική μου ἀπάντηση σὲ ὅποιον θά μοῦκαμνε τούτη δὴ τὴν ἐρώτηση: «Ἄν ἡ θέλησή σου σὲ πρόσταζε νὰ σκοτώσεις τὴν κόρη σοῦ, θά τὴ σκότωνες;» καὶ τοῦ ἀπαντοῦσα ἐγὼ, ναί. Γιατί αὐτό³ δὲ δείχνει καθόλου συγκατάθεση σὲ τούτη τὴν πράξη· ἀφοῦ δὲν ἀμφιβάλλω καθόλου γιὰ τὴ θέλησή μου, καὶ ἄλλο τόσο λίγο [ἀμφιβάλλω] γιὰ τὴ θέληση ἑνὸς τέτοιου φίλου. Ὅλα τὰ λόγια τοῦ κόσμου δὲν ἔχουν τὴ δύναμη νὰ μὲ κάνουν νὰ χάσω τὴ βεβαιότητα πού ἔχω⁴ γιὰ τοὺς σκοποὺς καὶ γιὰ τὶς κρίσεις τοῦ δικοῦ μου [φίλου]. Καμιὰ του πράξη δὲ θά μπορούσαν νὰ μού παρουσιάσουν, κι ὅποιο κι ἂν θάχε πρόσωπο, πού νὰ μὴν εὑρίσκα τὸ κίνητρό της ἀμέσως. Οἱ ψυχές μας πορεύτηκαν τόσο μαζί· ἐνίωσαν μιὰ τόσο θερμὴ ἀγάπη ἢ μιὰ γιὰ τὴν ἄλλη, καὶ εἶδαν ὡς μὲ τὰ τρίσβαθα τῶν σωθικῶν μιὰ τόσο φλογερὴ ἀγάπη ἢ μιὰ γιὰ τὴν ἄλλην, ὥστε ὄχι μόνο γνῶριζα τὴ δική του [ψυχὴ] σὰν τὴ δική μου, ἀλλὰ σίγουρα πιὸ εὐχαρίστως θά ἐμπιστευόμουν σ' ἐκεῖνον γιὰ τὰ δικά μου, παρότι σὲ μένα.

Ἄς μὴ μού βάλουν σ' αὐτὴ τὴ σειρά ἐκεῖνες τὶς ἄλλες συνηθισμένες φιλίες· τίς ξέρω ὅσο καὶ κάθε ἄλλος, καὶ ξέρω κι ἀπὸ τίς πιὸ τέλειες στὸ εἶδος τους: ἀλλὰ δὲ συμβουλεύω ν' ἀνακατώσουν τοὺς κανόνες τους⁵ [ὅποιος θά τῶκανε] θά γελιόνταν. Πρέπει νὰ περπατᾶς σ' αὐτὲς τίς ἄλλες φιλίες μὲ τὸ χαλινάρι στὸ χέρι, μὲ φρονιμάδα καὶ προφύλαξη: ὁ δεσμὸς δὲν εἶναι δεμένος ἔτσι πού νὰ μπορεῖς καθόλου νὰ μὴ δισπιστεῖς. «Ἀγάπα τον, ἔλεγε ὁ Χίλων, σὰ νάτανε κάποια μέρα νὰ τὸν μισήσεις· μίσα τον σάμπως νάτανε νὰ τὸν ἀγαπήσεις.» Τὸ παράγγελμα τοῦτο πού εἶναι τόσο φριχτό, σ' αὐτὴ τὴν ὑπέρτατη καὶ ἀφέντισσα φιλία [πού λέω], εἶναι σωτήριο στίς φιλίες τίς κοινές καὶ συνηθισμένες· γιὰ τίς ὁποῖες πρέπει νὰ μεταχειρίζεται κανεὶς τὸ λόγο πού τὸν ἔλεγε πολὺ συχνὰ ὁ Ἀριστοτέλης: «ὦ φίλοι μου! δὲν ὑπάρχει φίλος.»

Στὴν εὐγενικὴ αὐτὴ σχέση, οἱ ὑπηρεσίες καὶ οἱ εὐεργεσίες, πού θρέφουν τίς ἄλλες φιλίες, δὲν ἀξίζει μῆτε νὰ λογαριά-

1. Ἡ φιλία του μὲ τὸν La Boétie.
2. Δὲ λέει «μποροῦσε». Ἡ φιλία βαστᾶ καὶ τώρα πού γράφει, τέτοιες φιλίες δὲ οὐκ εἶναι ποτέ.
3. Τῶν δυό, καὶ τῶν τριῶν καὶ τῶν χίλιων συστατικῶν πού κάνουν μιὰ φιλία, καὶ πού θά μπορούσαν νὰ τὰ ξεχωρίσεις καὶ νὰ τὰ ἀριθμήσεις στίς κοινές φιλίες, ὄχι ὁμοῦ καὶ στὴ φιλία ἀνόμοια La Boétie καὶ Montaigne.
4. Τοῦ Γράκχου.
5. Γιὰ χάρη τοῦ Γράκχου.
6. Ὁ Λέλιος.
7. Τῆς Φιλίας.

1. Χώρισαν, θάτανε τὸ γραμματικὰ ὡσιτό.
2. Τοῦ Βλόσιου στὸν Λέλιο.
3. Μιὰ τέτοια ἀπάντηση.
4. Τὰ ὅσα βέβαια ξέρω.
5. Τοὺς νόμους πού κυβερνοῦν τίς συνηθισμένες φιλίες καὶ τὴ δική του τὴ φιλία μὲ τὸν La Boétie.

ζονται· κ' αἰτία εἶναι αὐτὸ τὸ τόσο πλέριο σμίξιμο τῶν θελήσεών μας. Γιατὶ ὅπως ἀκριβῶς τὴ φιλία ποὺ ἔχω γιὰ τὸν ἑαυτὸ μου δὲν τὴ μεγαλώνει καθόλου ἢ βοήθεια ποὺ δίνω στὸν ἑαυτὸ μου ὅταν χρειαστεῖ, παρ' ὅσα κι ἂν λένε οἱ Στωικοί, καὶ ὅπως δὲ χρεωστῶ καμιὰ χάρη στὸν ἑαυτὸ μου γιὰ τὴν ὑπηρεσία ποὺ προσφέρω στὸν ἑαυτὸ μου, ὅμοια ὁ δεσμὸς τέτοιων φίλων καθὼς εἶναι πραγματικὰ τέλειος, τοὺς κάνει νὰ χάνουν τὸ αἶσθημα τέτοιων χρεῶν¹ καὶ νὰ μισοῦν καὶ νὰ διώχνουν ἀπ' ἀνάμεσά τους τὶς λέξεις ποὺ σημαίνουν χωρισμὸ καὶ διαφορά ὅπως τὸ εὐεργεσία, ὑποχρέωση, εὐγνωμοσύνη, παράκληση, εὐχαριστία, καὶ τὰ ὅμοιά τους. Καθὼς ὅλα πραγματικὰ εἶναι κοινὰ μεταξύ τους, ἐπιθυμίες, στοχασμοί, γνώμες, ἀγαθὰ, γυναῖκες, παιδιά, τιμὴ καὶ ζωὴ, καὶ καθὼς τὸ συνταίριασμά τους δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ψυχὴ σὲ δυὸ σώματα, σύμφωνα μὲ τὸ σωστότατο ὄρισμό τοῦ Ἀριστοτέλη, δὲ μποροῦν μήτε νὰ δανείσουν μήτε νὰ δώσουν τίποτε ὁ ἓνας στὸν ἄλλον. Νὰ γιατί οἱ νομοθέτες, γιὰ νὰ λαμπρύνουν τὸ γάμο [δίνοντάς του] μιὰ κάποια φανταστικὴ ὁμοιότητα μὲ τὸ θεῖο αὐτὸ δεσμό², ἀπαγορεύουν τὶς δωρεὲς ἀνάμεσα στὸ σύζυγο καὶ στὴ γυναῖκα, θέλοντας ἔτσι νὰ δείξουν ὅτι τὸ κάθε τι ἀνήκει καὶ στὸν ἓνα καὶ στὸν ἄλλον, καὶ ὅτι δὲν ἔχουν τίποτε νὰ χωρίσουν καὶ νὰ μοιράσουν ἀνάμεσά τους.

Ἄν, στὴ φιλία γιὰ τὴν ὁποῖαν μιλοῦ, ὁ ἓνας μποροῦσε νὰ δώσει στὸν ἄλλον, ἐκεῖνος ποὺ θὰ δεχότανε τὴν εὐεργεσία θὰ ὑποχρέωνε τὸ σύντροφό του. Γιατὶ ζητώντας καὶ ὁ ἓνας καὶ ὁ ἄλλος, περισσότερο ἀπὸ τὸ κάθε τί, νὰ κάμουν καλὸ ὁ ἓνας στὸν ἄλλον, ἐκεῖνος ποὺ δίνει τὴν ἀφορμὴ καὶ τὴν εὐκαιρία, ἐκεῖνος εἶναι ὁ ἀνοιχτοχέρης, ἀφοῦ προσφέρει τὴν εὐχαρίστηση στὸ φίλο του, νὰ τοῦ κάνει³ αὐτὸ ποὺ περισσότερο ἐπιθυμεῖ⁴. Ὅταν ὁ φιλόσοφος Διογένης εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ χρήματα ἔλεγε ὅτι τὰ ζητοῦσε πίσω ἀπὸ τοὺς φίλους του, ὅχι ὅτι τὰ ζητοῦσε. Καὶ γιὰ νὰ δείξω πῶς πραγματικὰ αὐτὸ γίνεται, θὰ διηγηθῶ ἓνα παράξενο ἀρχαῖο περιστατικόν.

Ὁ Εὐδαμίδας, ὁ Κορίνθιος, εἶχε δυὸ φίλους: τὸν Χαρίξενο, ἀπὸ τὴ Σικυῶνα, καὶ τὸν Κορίνθιο Ἀρεταῖο. Νιώθοντας ὅτι θὰ πέθαινε, καθὼς ἦταν φτωχός, καὶ οἱ δυὸ φίλοι του πλούσιοι, ἔκανε ἔτσι δὰ τὴ διαθήκη του: «Κληροδοτῶ στὸν Ἀρεταῖο νὰ θρέψει τὴ μητέρα μου, καὶ νὰ τὴ συντηρεῖ στὰ γερατειά της· στὸ Χαρίξενο, νὰ παντρέψει τὴν κόρη μου καὶ νὰ τῆς δώσει τὸ μεγαλύτερο κτῆμα ποὺ θὰ μπορέσει:

καὶ στὴν περίπτωση ποὺ ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς δυὸ πεθάνει, βάζω στὴ θέση του ἐκεῖνον ποὺ θὰ ἐπιζήσει». Ἐκεῖνοι ποὺ πρῶτοι εἶδαν αὐτὴ τὴ διαθήκη, γέλασαν· οἱ κληρονόμοι του ὅμως ὅταν εἰδοποιήθηκαν, τὴ δέχτηκαν μὲ μεγάλη εὐχαρίστηση. Καὶ καθὼς ὁ ἓνας ἀπ' τοὺς δυὸ, ὁ Χαρίξενος, πέθανε ὕστερα ἀπὸ πέντε μέρες, καὶ τὴ θέση του πῆρε ὁ Ἀρεταῖος, ἔθρεψε μὲ μεγάλη φροντίδα τὴ μητέρα τοῦ Εὐδαμίδα· καὶ ἀπ' τὰ πέντε τάλαντα ποὺ εἶχε, τὰ δυὸμισυ τᾶδωσε γιὰ νὰ παντρέψει μιὰ δικὴ του μοναχοκόρη, καὶ δυὸμισυ γιὰ νὰ παντρέψει τὴν κόρη τοῦ Εὐδαμίδα, κ' ἔκανε καὶ τῶν δυὸ τὴν ἴδια μέρα τοὺς γάμους.

Τὸ παράδειγμα αὐτὸ εἶναι μεστότατο· κάτι μόνο θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ πεῖ, κι αὐτὸ εἶναι οἱ πολλοὶ φίλοι· γιὰ τὴν τέλεια τούτη φιλία¹ γιὰ τὴν ὁποῖαν μιλοῦ εἶναι ἀδιαίρετη: καθέννας [ἀπὸ τοὺς δυὸ φίλους] δίνεται τόσο ὀλάκερος στὸ φίλο του, ποὺ δὲν τοῦ μένει τίποτε νὰ μοιράσει ἄλλοῦ· ἐξεναντίας λυπᾶται ποὺ δὲν εἶναι διπλός, τριπλός ἢ τετράδιπλος, καὶ ποὺ δὲν ἔχει πολλὰ ψυχὰς καὶ πολλὰς θελήσεις γιὰ νὰ τὶς δώσει ὅλες σ' αὐτόν. Τὶς συνηθισμένες φιλίες, μπορεῖ κανένας νὰ τὶς μοιράσει: μπορεῖς σ' αὐτόν ἐδῶ ν' ἀγαπᾶς τὴν ὁμορφιά· σ' αὐτόν τὸν ἄλλον, τὴν κοινωνικότητά του· στὸν ἄλλον, τὴ γενναιοδωρία· σ' ἐκεῖνον ἐκεῖ, τὸ πατρικὸ φίλτρο· στὸν ἄλλον ἐκεῖνον, τὸ ἀδερφικὸ αἶσθημα· καὶ οὕτω καθεξῆς: τούτη ὅμως ἡ φιλία ποὺ κατέχει τὴν ψυχὴ καὶ τὴν κυβερνᾶ μὲ ἀπόλυτη ἐξουσία, εἶναι ἀδύνατο νὰ εἶναι διπλή. Ἄν δυὸ τὴν ἴδια στιγμὴ ζητοῦσαν νὰ βοηθηθοῦν, σὲ ποιόνε θὰ τρέχατε; Ἄν ζητοῦσαν ἀπὸ σᾶς ἀντίθετες ὑπηρεσίες, πῶς θὰ βολεύατε τὸ πράμα; Ἄν ὁ ἓνας σύσταине νὰ κρατήσετε μυστικὸ ἓνα πράμα ποὺ στὸν ἄλλον θάτανε χρήσιμο νὰ τὸ μάθει, τί θὰ κάνατε; Ἡ μοναδικὴ καὶ κύρια φιλία ξυλώνει κάθε ἄλλη ὑποχρέωση. Τὸ μυστικὸ ποὺ ὀρκίστηκα νὰ μὴν τὸ φανερώσω σὲ κανέναν, μπορῶ χωρὶς νὰ πατήσω τὸν ὄρκο μου νὰ τὸ πῶ σ' ἐκεῖνον ποὺ δὲν εἶναι ἄλλος: εἶμαι ἐγώ. Εἶναι ἓνα ἀρκετὰ μεγάλο θαῦμα τὸ νὰ γίνεи κανένας διπλός· καὶ δὲ γνωρίζουν τὴ μεγαλοσύνη του ὅσοι μιλοῦνε γιὰ τριπλασιασμο. Τίποτε δὲν εἶναι ὑπέρτατο, ποὺ ἔχει τὸ ὅμοιό του.

Καὶ ὁποῖος θὰ ὑποθέσει ὅτι ἀπὸ τοὺς δυὸ, ἀγαπῶ τὸν ἓνα ὅσο καὶ τὸν ἄλλον, καὶ ὅτι [οἱ δυὸ αὐτοῖ] ἀγαποῦν ὁ ἓνας τὸν ἄλλον καὶ μ' ἀγαποῦν ὅσο τοὺς ἀγαπῶ, πολλαπλασιάζει σὲ ἀδερφάτο τὸ πράμα τὸ πῶς ἓνα καὶ ἐνωμένο, καὶ ποὺ ἀκόμα κ' ἓνα μονάχα [δειγμὰ του] εἶναι τὸ πῶς σπᾶνιο πράμα στὸν κόσμον. Ἡ οὐσία τῆς ἱστορίας αὐτῆς ταιριάζει πολὺ μ' αὐτὸ ποὺ ἔ-

1. Τὴν ἀπόδοση τῶν ὑπηρεσιῶν καὶ τῶν εὐεργεσιῶν.

2. Τὴ φιλία, σὰν ἐκεῖνη ποὺ ἔνωσε τὸν Montaigne μὲ τὸν La Boétie.

3. Νὰ κάνει στὸν δεχόμενον τὴν προσφορά.

4. Ἐκεῖνος ποὺ προσφέρει.

1. Ἡ ἱδανικὴ, ποὺ πραγματώθηκε στὴ φιλία Montaigne-La Boétie.

λεγα: γιατί ὁ Εὐδαμίδας κάνει χάρη καὶ χατῆρι στοὺς φίλους του ποὺ τοὺς μεταχειρίζεται γιὰ τὴν ἀνάγκη του. Τοὺς ἀφήνει κληρονόμους αὐτῆς τῆς δικῆς του γενναιοδωρίας, ποὺ ἔγκειται στὸ ὅτι τοὺς δίνει τὰ μέσα νὰ τὸν εὐεργετήσουν. Καὶ δίχως ἄλλο, ἡ δύναμη τῆς φιλίας δείχνεται πολὺ περισσότερο σ' αὐτὸ ποὺ ἔκαμε ὁ Εὐδαμίδας παρά σ' αὐτὸ ποὺ ἔκαμε ὁ Ἀρεταῖος. Γιὰ νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια, εἶναι πράγματα ἀκατανόητα γιὰ ὁποῖον δὲν τὰ δοκίμασε καὶ ποὺ μὲ κάνουν ἐξαιρετικὰ νὰ τιμῶ τὴν ἀπάντηση τοῦ νέου ἐκείνου στρατιώτῃ στὸν Κύρο, ὅταν τὸν ρώτησε γιὰ πόσα θάθελε νὰ δώσει ἕνα ἄλογο μὲ τὸ ὁποῖον πρὶν ἀπὸ λίγο εἶχε κερδίσει στὶς ἵπποδρομίες, καὶ ἂν θάθελε νὰ τὸ ἀνταλλάξει μὲ ἕνα βασίλειο: «Ὁχι, βασιλιά· πρόθυμα ὅμως θὰ τὸ δώσω γιὰ ν' ἀποκτήσω ἕνα φίλο, ἂν εὕρισκα ἄνθρωπο ἀξιο γιὰ τέτοιο δεσμό.» Σωστά ἔλεγε, «ἂν εὕρισκα» γιατί βρίσκει κανεὶς εὐκολὰ ἀνθρώπους ἱκανοὺς γιὰ μιὰ ξώπευση σχέση. Σὲ τούτων ὅμως ὅπου ὅτι δίνουμε καὶ παίρνουμε, τὸ δίνουμε καὶ τὸ παίρνουμε μὲ τὰ πιὸ βαθιὰ τῆς ψυχῆς μας, καὶ ποὺ δὲν κάνει τίποτε ξώπευσα, βέβαια πρέπει ὅλα τὰ κίνητρα νὰ εἶναι πέρα πέρα σίγουρα καὶ καθαρά.

Στὶς σχέσεις ὅπου μιὰ μεριά μας μονάχα δίνει καὶ παίρνει εἶναι ἀρκεῖ νὰ γνοιαστεῖ κανεὶς γιὰ τὶς ἀτέλειες ποὺ ἰδιαίτερα ἔχουν νὰ κάνουν μ' αὐτὴ τὴ μεριά. Δὲν μὲ νοιάζει ποιά εἶναι ἡ θρησκεία τοῦ γιατροῦ μου καὶ τοῦ δικηγόρου μου. Τὸ ζήτημα αὐτὸ δὲν ἔχει τίποτε νὰ κάνει μὲ τὶς φιλικὲς ὑπηρεσίες ποὺ μοῦ χρεωστοῦν. Καὶ στὶς σπιτικὲς δοσοληψίες ποὺ στήνουν μαζί μου ἐκεῖνοι ποὺ μὲ ὑπηρετοῦν, κάνω τὸ ἴδιο. Καὶ λίγο ρωτῶ νὰ μάθω γιὰ ἕνα λακὲ ἂν εἶναι μουντάρης ἢ ὄχι· γυρεύω νὰ μάθω ἂν εἶναι προκομμένος. Καὶ δὲ φοβοῦμαι τόσο ἕναν ἀγωγιάτη χαρτοπαίχτη ὅσο ἡλίθιο, μήτε ἕνα μάγερα ποὺ βλαστημᾷ ὅσο ποὺ δὲν ξέρει νὰ μαγειρεύει. Δὲν κυττάζω νὰ πῶ τί πρέπει νὰ κάνει κανεὶς στὸν κόσμο, κάμποσοι ἄλλοι τὸ λένε, ἀλλὰ τὸ τί κάνω σὲ σαῦτον ἐγώ.

*Mihi sic usus est: tibi, ut opus est facto, face.*¹

Ὅταν κάθομαι στὸ τραπέζι, μ' ἀρέσουν τὰ εὐχάριστα πράγματα, ὄχι τὰ γνωστικά· στὸ κρεβάτι [γυρεύω] τὴν ὁμορφιά πρὶν ἀπὸ τὴν καλοσύνη· στὶς κουβέντες, τὴ σοβαρὴ γνώση ἔστω καὶ τὴ δίχως σοφία. Τὸ ἴδιο κι ἄλλοῦ².

Σὰν ὅπως ἐκεῖνος ποὺ τὸν ἐπίασαν καβάλλα σ' ἕνα μπαस्तούνι, νὰ παίζει μὲ τὰ παιδιὰ του, παρακάλεσε τὸν ἄνθρωπο ποὺ

1. Στὴν τέλεια φιλία.
2. Ἔτσι κάνω ἐγώ· ἐσὺ κάνε ὅπως νομίζεις. (Τερέντιος, «Αὐτοτιμωρούμενος», Πρ. 1η, σθ. 1η, στ. 28).
3. Καὶ σ' ἄλλα ζητήματα.

τὸν ἐπίασε νὰ μὴν ἔλεγε τίποτε ὥσπου νὰ γινόταν κι ὁ ἴδιος πατέρας, πιστεύοντας ὅτι τὸ πάθος ποὺ θὰ γεννιότανε τότε στὴν ψυχὴ του, θὰ τὸν ἔκαμνε δίκαιο κριτὴ μιᾶς τέτοιας πράξης· ὅμοια κ' ἐγὼ θὰ ἠθελα νὰ μιλῶ σὲ ἀνθρώπους ποὺ θάχαν δοκιμάσει αὐτὰ ποὺ λέω. Ξέροντας ὅμως πόσο μακριὰ ἀπὸ τὰ συνηθισμένα βρίσκεται μιὰ τέτοια φιλία, καὶ πόσο εἶναι σπάνια, δὲν περιμένω νὰ βρῶ κανένα καλὸ τῆς κριτῆ. Γιατί ἀκόμα κ' ἐκεῖνα ποὺ μᾶς ἀφησε ἡ Ἀρχαιότητα πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα, μοῦ φαίνονταν χλιαρὰ μπρὸς στὸ ὅτι ξέρω ἐγὼ γι' αὐτὴ τὴ φιλία. Καί, στὸ ζήτημα τοῦτο, τὰ πράγματα ξεπερνοῦν ἀκόμα καὶ τὶς διδασχὲς τῆς φιλοσοφίας:

*Nil ego contulerim jucundo sanus amico.*¹

Ὁ ἀρχαῖος Μένανδρος ἔλεγε εὐτυχισμένον ἐκεῖνον ποὺ εἶχε μπορέσει νὰ συναντήσῃ καὶ τὸν Ἴσκιο μονάχα ἐνὸς φίλου: σίγουρα εἶχε δίκιο νὰ τὸ λέει, ἀκόμα κι ἂν τὸξε ἀγγίξει μονάχα². Γιατί, ἀλήθεια, ὅταν συγκρίνω, ὅλη μου τὴν ὑπόλοιπη ζωὴ, μ' ὄλο ποὺ μὲ τὴ χάρη τοῦ Θεοῦ, τὴν πέρασα, ἡσυχῆ, ἀνετη, καί, ξὸν ἀπὸ τὸ χάσιμο ἐνὸς τέτοιου φίλου, ἀπαλλαγμένη ἀπὸ βαρειά λύπη, γεμάτη πνευματικὴ ἡρεμία, ἔτσι καθὼς πίστεψα ὅτι καλὰ μὲ πλήρωσε ἡ ζωὴ δίνοντάς μου τὰ φυσικὰ δῶρα ποὺ μοῦ ὄδωσε, καὶ μὴ γυρεύοντας ἄλλα· ἂν τὴν συγκρίνω, λέω, ὅλην μὲ τὰ τέσσερα χρόνια ποὺ μοῦ δόθηκε νὰ χαρῶ τὴ γλυκεῖα συντροφιά καὶ συναναστροφή αὐτοῦ τοῦ προσώπου, δὲν εἶναι παρά καπνός, δὲν εἶναι παρά μιᾶ σκοτεινὴ καὶ πληκτικὴ νύχτα. Ἀπὸ τὴν ἡμέρα ποὺ τὸν ἔχασα, σέρνομαι

Quem semper scerbum,

*Semper honoratum (sic dī volui stis) habeo.*³

μαραμένος κι ἀκόμα καὶ οἱ ἀπολαύσεις ποὺ μοῦ προσφέρονται, ἀντὶ νὰ μὲ παρηγοροῦν, διπλασιάζουν τὴ λύπη μου γιὰ τὸ χάσιμό του. Τὸ κάθε τι μᾶς ἀνήκε μισὸ μισὸ· μοῦ φαίνεται ὅτι τοῦ κλέβω τὸ μερικὸ του.

Nec fas esse ulla me voluptate hic frui

*Decrevi, tantisper dum ille abest meus particeps.*⁴

Εἶχα τόσο συνηθίσει νὰ εἶμαι σ' ὄλα δεῦτερος, ποὺ μοῦ φαίνεται ὅτι τώρα πιά εἶμαι [σὲ ὄλα] μισός.

Illam meae si partem animae tulit

Maturior vis, quid moror altera,

1. Ὅσο θάχω τὰ λογικά μου, τίποτε γιὰ μένα δὲ θὰ μπερὶ νὰ συγκριθεῖ μ' ἕνα τρυφερὸ φίλο. (Ὀράτιος, «Σάτιρες», 1, 5, 44).

2. Τὸ αἶσθημα τῆς φιλίας, τὴ φιλία.

3. Μέρα ποὺ θὰ εἶναι πάντα γιὰ μένα, σκληρὴ καὶ ποὺ πάντα θὰ τὴν τιμῶ, ἀφοῦ τέτοιο ἦταν, Θεοί, τὸ θέλημά σας! (Βιργίλιος, «Αἰνειάδα», V, 49).

4. Καὶ δὲν πιστεύω νὰ μοῦ ἐπιτρέπεται καμιά εὐχαρίστηση, τώρα ποὺ δὲν ἔχω πιά ἐκεῖνον μὲ τὸν ὁποῖον ὄλα τὰ μοιραζόμουν. (Τερέντιος, «Αὐτοτιμωρούμενος» πράξη I, σκηνὴ 1η, στίχ. 97). Ὁ Μονταίγνε ἔκανε ἀλλαγὲς στὸν δεῦτερο στίχο.

Nec carus aequè, nec superstes
Integer? Ille dies utramque
Duxit ruinam.¹

Δὲν εἶναι πράξη ἢ σκέψη πού νά μὴν τὸν θυμοῦμαι καθὼς τὸ ἴδιο θάκανε κ' ἐκεῖνος γιὰ μένα. Γιατί ὅπως ἀπειρα μὲ ξεπερνοῦσε σὲ κάθε ἄλλη ἀξιοσύνη καὶ ἀρετή, τὸ ἴδιο ἔκανε καὶ στὸ χρέος τῆς φιλίας.

Quis desiderio sit pudor, aut modus
Tam cari capitis? *

O misero frater adempte mihi
Omnia tunc una perierunt gaudia nostra.
Quae tuus in vita dulcis aiebat amor.
Tu mei, tu moriens frangeisti commoda, frater;
Tunc una tota est nostra sepulta anima:
Cuius ego interita tota de mente fugavi
Haec studii, atque omnes delicias animi.
Alloquara audiero nunquam tua verba loquentem?
Nunquam ego te, vita frater amabilior,
Adspiciam posthac? At certe semper amabo.²

Ἄλλ' ἄς ἀκούσουμε λίγο νά μιλεῖ τὸ δεκαεξάχρονο αὐτὸ παιδί.³

Ἐπειδὴ τὸ ἔργο τοῦτο⁴ τὸ δημοσίευσαν, καὶ μὲ κακὸ σκοπὸ, ἐκεῖνοι πού ζητοῦν νά ταραξοῦν καὶ ν' ἀλλάξουν τὸ καθεστῶς τοῦ κράτους μας,⁵ χωρὶς νά γοιάζονται ἂν θὰ τὸ καλύτερέψουν⁶, καὶ τὸ ἀνακάτωσαν μὲ ἄλλα γραφτὰ καμωμένα μὲ τὸ ἴδιο ἀλεῦ-

1. Ἀφοῦ μιά μοῖρα σκληρὴ τόσο βιάστηκε νά μοῦ πάρει τὸ γλυκὸ αὐτὸ μισὸ τῆς ψυχῆς μου, γιατί ν' ἀργοπορῶ ἐδωπέρω, ἐγὼ πού εἶμαι τὸ ἄλλο μισὸ, πού δὲν ἔχω πιά τὴν ἴδια ἀξία καὶ πού δὲν ἐπιζῶ ὀλάκερος; Ἡ ἴδια μέρα μᾶς ἀφάνισε καὶ τοὺς δυό. (Ὁράτιος, «Ὡδές» II, 17, στ. 5).

2. Τί κρατημὸ, τί θῆριο μπορεῖς νά βάλεις στὴ λύπη, γιὰ μιά τόσο ἀγαπητὴ κεφαλή; (Ὁράτιος, «Ὡδές», I, 24, I).

3. Ὡ ἀδερφέ μου! πόσο δυστυχισμένος εἶμαι πού σ' ἔχασα! Ὁ θάνατός σου ἀφάνισε ὅλες μᾶς τίς χαρές. Μαζί σου ἔσβησε ὅλη ἡ εὐτυχία πού μοῦ ἔδινε ἡ γλυκειὰ σου φιλία! Μαζί σου θάφτηκε ὀλάκερη ἡ ψυχὴ μου! Ἀφότου δὲν ὑπάρχεις, ποράτησα τίς Μοῦσες, τὸ κάθε τί πού ἔδινε χαρὰ στὴν ψυχὴ μου... Δὲ θὰ μπορέσω λοιπὸν πιά νά σοῦ μιλήσω μήτε καὶ νά σ' ἀκούσω; Ὡ ἐσύ πού σ' ἀγαποῦσα πιότερο κι ἀπὸ τὴ ζωὴ μου, ὦ ἀδερφέ μου! δὲ θὰ μπορέσω πιά νά σὲ ἴδω; Ἄ! τοῦλάχιστον πάντα θὰ σ' ἀγαπῶ! (Κάτουλλος, LXVIII, 20, LXV, 9).

4. Βλ. «πρόσθετη σημείωση» στὸ τέλος τοῦ δοκιμίου.

5. Τὸ «Ἐναντίον Ἐνός» τοῦ La Boétie, πού ἀρχικὰ σκόπευε νά τὸ δημοσιέψει ὁ Montaigne στὸ τέλος τοῦ δοκιμίου του «Περὶ Φιλίας».

6. Κατὰ λέξιν: τὴν κατάσταση τῶν θεσμῶν μας, τοῦ τρόπου πού κυβερνιόμαστε. Οἱ μὲ δημοκρατικὲς τάσεις διαμαρτυρόμενοι γύρευαν νά κάνουν αὐτὴ τὴν ἀλλαγὴ, καὶ αὐτοὺς ἐννοεῖ ὁ Montaigne.

7. ...Ὁποῖος θέλει νά διαλέγει καὶ ν' ἀλλάζει, παίρνει ἀπάνω του τὸ δικαίωμα νά κρίνει, καὶ πρέπει νά εἶναι σίγουρος ὅτι εἶναι ἐλαττωματικὸ ἐκεῖνο πού διώχνει καὶ καλὸ ἐκεῖνο πού μπόζει, λέει ὁ Montaigne στὸ 23ο κεφάλαιο (δοκίμιο) τοῦ 1ου Βιβλίου τῶν «Δοκιμίων», πού ἔχει τίτλο: «Περὶ τῆς Συνηθείας καὶ περὶ τοῦ νά μὴ ἀλλάζουμε εὐκόλα ἕνα νόμο πού ἔχουμε». Σ' ἐκεῖνο τὸ δοκίμιο προσπαθεῖ νά μᾶς δείξει ὁ Montaigne ὅλους τοὺς λόγους πού τὸν ἔκαμνον νά εἰπὼν καὶ στὴν πολιτικὴ (μοναρχία) καὶ στὴ θρησκεία (καθολικισμὸς) συντηρητικὸς. Πόσο δύσκολα ὡστόσο ὁ ἀθηναῖος, πού βάση τῆς φιλοσοφίας του εἶναι τὸ «πάντα ρεῖ», καὶ πού τόσο θαρρετὰ, στὸ ἴδιο αὐτὸ δοκίμιο, ξεσκαπάζει τὰ ἐλαττώματα τῆς συνήθειας,

ρι,¹ ἄλλαξα γνώμη καὶ δὲν τὸ ἔβαλα ἐδῶ. Καὶ γιὰ νά μὴ ζημιωθεῖ ἡ μνήμη τοῦ συγγραφέα στὴ συνείδηση ἐκείνων πού δὲ μπόρεσαν² νά γνωρίσουν ἀπὸ κοντὰ τίς γνώμες του καὶ τίς πράξεις του, τοὺς πληροφοροῦν ὅτι τὸ θέμα τοῦτο τὸ πραγματεύτηκε [ὁ La Boétie] ὅταν ἦταν παιδί, σὰν εἶδος ἀσκησης μόνο, σὰ θέμα τρεχούμενο καὶ κοπανισμένο σὲ χίλιες μεριές τῶν βιβλίων. Δὲν ἀμφιβάλλω καθόλου ὅτι δὲν πιστεῦσε ὅτι ἔγραφε, γιατί ἦταν τόσο τίμιος πού δὲ μποροῦσε νά πεῖ ψέμμα μήτε γιὰ χωρατό. Καὶ ξέρω ἀκόμα περισσότερο ὅτι ἂν ἦταν νά διαλέξει, θὰ προτιμοῦσε νά εἶχε γεννηθεῖ στὴ Βενετία³ παρά στὸ Σαρλάκ⁴ καὶ μὲ τὸ δίκιο του: Εἶχε ὅμως ἕνα ἄλλο ἀξίωμα, κυριαρχικὰ χαραγμένο στὴν ψυχὴ του, νά ὑπακούει καὶ νά ὑποτάσσεται πολὺ θρησκευτικὰ⁵ στοὺς νόμους κάτω ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶχε γεννηθεῖ. Δὲν ὑπῆρξε ποτὲ καλύτερος [ἀπὸ αὐτὸν] πολίτης, οὔτε πιὸ φίλος τῆς γαλήνης τοῦ τόπου του, οὔτε πιὸ ἐχθρὸς τῶν ἀναταραχῶν καὶ τῶν νεωτερισμῶν τοῦ καιροῦ του. Θὰ χρησιμοποιοῦσε μᾶλλον τὴν ἀξιοσύνη του γιὰ νά τοὺς σβῆσει παρά νά τοὺς βοηθήσει ν' ἀνάψουνε περισσότερο. Εἶχε φορμάρει⁶ τὸ μυαλό του πάνω στ' ἀχνάρια ἄλλων καὶ ὄχι τούτων δὲ τῶν καιρῶν. Ἄντις λοιπὸν, γιὰ τὸ σοβαρὸ τοῦτε ἔργο⁷ θὰ βάλω ἕνα ἄλλο, γραμμένο στὴν ἴδια τούτη ἐποχὴ τῆς ἡλικίας του⁸, πιὸ πεταχτό, καὶ πιὸ πρόσχαρο⁹.

«βασιλίσσας καὶ αὐτοκρατορίσσας τοῦ κόσμου», κἀνεὶ ἐδωπέρα τὸ σπαρτιάτη! (βλ. μετάφρ. μου τοῦ δοκιμίου «Περὶ Ἐλευθεροδοξίας», «Φιλολογ. Χρονικά», 1941, τεύχος 6-7 σ. 357, σημείωση).

1. Ὁ τοῦ βλέπουμε τίς ἴδιες ἰδέες (τῶν δημοκρατικῶν διαμαρτυρόμενων). Θυμίζω ὅτι τὸ συγκεκριμένο, ἡ «εἰκόνα» εἶναι τὸ πιὸ χαρακτηριστικὸ ἐκφραστικὸ γνώρισμα τοῦ Montaigne. Ἐνα διαρκὲς ἐπιγράμμα ἢ μιά μεταφορὰ ὀλοένα ἀνανεωνόμενη λέει ὅτι εἶναι τὸ ὕφος τοῦ Sainte-Beuve. (Νέα Δοκίμια περὶ τοῦ Montaigne. «Ὁμιλίες τῆς Δευτέρας», τόμ. 4ος).

2. Δὲν εἶχαν τὴν εὐκαιρία, εἶναι τὸ σωστὸ νόημα.

3. Πού ἦταν δημοκρατία.

4. Γασκωνικὴ γραφὴ καὶ προφορὰ τοῦ Sarlat, πρωτεύουσας διοικητικῆς περιφέρειας τῆς Dordogne, ὅπου εἶχε γεννηθεῖ ὁ La Boétie.

5. Εὐσυνείδητα, σὺστηρά.

6. Λέμε φόρμα. Μποροῦμε λοιπὸν νά ποῦμε καὶ «φορμάρι» (ἀντὶ τοῦ πλάθω, φτιάχνω, διαμορφώνω). Δὲ νομίζω ὅτι εἶναι λεβαντινισμὸς. Τὸ «μορφώνω» — πού θὰ μπορούσα νά μεταχειριστώ — δὲν ἔχει τὴν ἐννοια τοῦ πλάθω, πού χρησιμοποιεῖ ὁ Montaigne.

7. Τὸ «Ἐναντίον Ἐνός» πού ὁ ἀρχικὸς τίτλος του (βλ. ἀρχὴ τοῦ δοκιμίου τούτου) ἦταν «Ἡ Θεληματικὴ Σκλοβιά».

8. Στὰ 16 τοῦ χρόνια, λέει ὁ Montaigne. Ἴσως ὅμως νά τόγραφε καὶ μεγαλειότερος, 18, 20 χρόνων, ἢ κι ἀκόμα πιὸ μεγαλύτερος. (βλ. G. Lanson: «Ἱστορία τῆς Γαλλ. Φιλολογίας» 11η ἐκδ. 1909. κεφ. «Οἱ μεταφροστές», La Boétie).

9. Ἐννοεῖ τὰ 29 δεκασύλλαβα καὶ βωδεκασύλλαβα γαλλικὰ σοννέτα τοῦ φίλου του, πού τὰ δημοσίεψε στὰ «Δοκίμια» του εὐθὺς μετὰ τὸ «Περὶ φιλίας», συνοδευμένα μὲ ἕνα ἀφιέρωμα στὴν Κα de Grammont κόμησσα Guissen, πού εἶναι μαζί καὶ ἕνας μικρὸς πρόλογος ὅπου ὁ Montaigne λέει σύντομα τὴ γνώμη του γιὰ τὰ σοννέτα.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

Τὸ «Περὶ Φιλίας» εἶναι τὸ 27ο «κεφάλαιο» (δοκίμιο) τοῦ Α' Βιβλίου τῶν «Δοκιμίων». Τὸ ἀμέσως ἐπόμενο (28ο) περιέχει καθὼς εἶδαμε, εἴκοσι-έννιά δεκασύλλαβα, καὶ δωδεκασύλλαβα σοννέτα τοῦ Etienne de la Boétie, ποὺ ἕνα τρυφερότατο φιλικὸ αἶσθημα ἔκανε τὸν Montaigne νὰ τὰ περιλάβει στὸ ἔργο του, σὰ νὰ ἦταν δικὰ του. Ἡ ἀρχικὴ του σκέψη ὡστόσο δὲν ἦταν, δίνοντας, λές, μιὰ ἔμπρακτὴ κύρωση, σὰ ὅσα γράφει στὸ «Περὶ φιλίας», νὰ στεγάζει κάτω ἀπὸ δική του σκεπὴ, ἕνα «πεταχτό»¹ καὶ πρόσχαρο ἔργο τοῦ φίλου του, παρὰ κάποιον ἄλλο, σοβαρό, τῆ «Θεληματικῆ Σκλαβιά», ποὺ πρωτοτυπώθηκε ὀλίγον² τέσσερα χρόνια (1576) πρὶν τυπώσει τὰ δυὸ πρῶτα βιβλία τῶν «Δοκιμίων» του ὁ Montaigne (1580). Ἀλλὰ δὲν περίλαβε στὰ «Δοκίμια» τὴ μικρὴ αὐτὴ πραγματεία τοῦ La Boétie, ποὺ καὶ θόρυβος πολὺ ἔκανε καὶ πολὺ διαβάστηκε, ἀλλὰ καὶ δίκαια προσέχτηκε στὸν καιρὸ της, γιὰ τοὺς λόγους ποὺ εἶδαμε. Γιὰ τὸ τελευταῖο τοῦτο γράφει ὁ Λανσὸν (προαν. ἔργο): «Τίποτε τὸ ἀθωότερο ἀπὸ αὐτὴ τὴ μίμηση, ὅπου καθρεφτίζονται ὅλα τὰ διαβάσματα ἑνὸς ἐνθουσιώδους μαθητῆ: ἀλλὰ, ἀπὸ μιὰ ἀποψη, καὶ τίποτε τὸ σοβαρότερο...» «Ἡ δύναμη αὐτοῦ τοῦ ἀφελοῦς

«Ἐναντίον Ἐνός» φανερώθηκε ὅταν οἱ καλβινιστὲς ἐπαναστάτησαν κατὰ τῆς βασιλείας ποὺ καταπίεζε τὴν πίστη τους: τὸ πῆραν, καὶ τὸ ἔκαμαν ὄπλο τους, ἕνα εἶδος μανιφέστο γι' ἀνταρσία καὶ ἐπανάσταση». Ὁ Λανσὸν λέει ὅτι τὸ «Ἐναντίον Ἐνός» θάπρεπε νὰ καταταχτεῖ στὶς μεταφράσεις. Καὶ ἂν δὲν εἶναι καθαυτὸ μεταφράση, εἶναι ὡστόσο ἕνας ἀντίλαλος ἀπὸ τὶς φιλελεύθερες καὶ δημοκρατικὲς ἀρχαῖες ἰδέες ποὺ εἶχαν πέσει καὶ ἀνακατωθεῖ μὲς στὴν ψυχὴ ἑνὸς νέου «οὐμανιστῆ», καὶ εἶχον ξεχειλίσει ὕστερα σὲ μιὰ φλογερὴ ρητορική. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ δοκίμιό του «Περὶ Φιλίας» καὶ ἀπὸ ὅσα γράφει σὲ ἄλλα δοκίμιά του γιὰ τὸν La Boétie (βιβλίο 2ο κεφάλαια 17 καὶ 37, βιβλίο 3ο, κεφ. 3 καὶ 9), ὁ Montaigne μίλησε γιὰ τὸ φίλο του καὶ στὸ μακρότατο γράμμα πρὸς τὸν πατέρα του (τὸ δικό του) ὅταν πέθανε ὁ La Boétie (1563).

ΚΛ. ΠΑΡΑΣΧΟΣ

1. Gaillard. Ζωηρός, εὐθυμὸς, πιπεράτος, τρελοῦτοικος. Τὰ σοννέτα τοῦ La Boétie εἶναι ἐρωτικά.
2. Ἐνα μέρος του εἶχε τυπωθεῖ στὰ 1574. Ὁλόκληρο τυπώθηκε στὸν γ' τόμο τῶν «Mémoires de l'État de la France», συλλογὴ λιβέλλων τῶν καλβινιστῶν.

ΛΗΣΜΟΝΗΜΕΝΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ *

ΜΟΥΣΑ ΙΔΕΑ

Δὲν τὸν προσμένω ἐγὼ τὸ θάνατο,
Δὲν τὸν προσμένω,
Κάθε φορὰ μὲ παίρνουν ὅλοι οἱ θάνατοι,
Κάθε φορὰ πεθαίνω,

Ἀπὸ τὴν ὥρα ποὺ κατέβηκες
Καὶ σάρκα πήρες
Ἐπὸ τὴ σάρκα πῶχουν τὰ τριαντάφυλλα
Κι' ἀπὸ τὴ δύναμη πῶχουν οἱ Μοῖρες,

Ἐπὸ τὴν ὥρα ποὺ καμώθηκες
Πὼς γέρνεις γιὰ νὰ μὲ βαστάξης
Ὅσο νὰ πάρης φύσημα τρανόφτερο
Καὶ νὰ πετάξης

Μακριὰ σὲ ὕψη οὐρανογάλαζα,
Στὰ πέρατα χαμένα μιᾶς ἀβύσσου
Ὅσο ποὺ ρίχνοντας μὲ σύντριψε
Τὸ ξάφνισμα τῆς ἄγριας τῆς ὁρμῆς σου!

ὦ φτερωτὴ, σκληρὴ, καὶ ἀσκλάβωτη,
Καὶ πόσο ὠραία!
Δέξου τὸ χαῖρε καὶ τὰνάθεμα,
ὦ Μοῦσα Ἰδέα,

Δέξου τὸ χαῖρε καὶ τὰνάθεμα.
ὦ ἐγὼ μου, ὦ ξένη,
Ἐπὸ τὸ θῦμα τὰνθοστέφανο
Ποὺ δὲν ἐπέθανε κι' ὅλο πεθαίνει.

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

* Τὸ ἀγνωστο αὐτὸ ποίημα τοῦ Κωστῆ Παλαμά μᾶς τὸ ἔδωσε ὁ κ. Γ. Κ. Κασιόμπαλης μὲ τὴ βεβαίωση ὅτι δὲν ξανατυπώθηκε σὲ καμιὰ ἀπὸ τὶς ποιητικὲς συλλογές του καὶ ὅτι δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ Φυλλίς, ἔτος 3ον, Ἰανουάριος 1904, σελ. 6. — Σημ. τ. «Νέας Ἑστίας».